

Дмитрук Наталія Петрівна
здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр» педагогічного факультету,
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

Науковий керівник:
Максимчук Наталія Станіславівна,
старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВСТВА НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У ХХІ столітті питання виховання екологічно свідомої особистості постало достатньо гостро. Нові виклики сучасного світу, процеси глобалізації, розвиток технологій, а також масштабні військові дії на території України з її негативними наслідками для навколишнього середовища та біологічного різноманіття, ставлять нові задачі перед суспільством. Усвідомлення нової парадигми, що лише у гармонійному співіснуванні людини та природи, є успішним розвитком українського суспільства.

Із прийняттям у 2018 році Державного стандарту початкової освіти на екологічну освіту покладаються значні надії щодо формування нової генерації людей із екологічно відповідним мисленням, високою екологічною культурою, екологоцентричним підходом до створення умов для взаємин між людиною і природою. Це зумовило необхідність формування в учнів екологічно доцільного способу життя, вироблення екологічних умінь, що є складником природознавчої компетентності.

Великими можливостями для розвитку екологічної компетентності молодших школярів володіє інтегрований курс «Я досліджую світ», основні завдання якого включають сформування наукового світогляду і критичного мислення, а також виховання відповідальної, безпечної та природоохоронної поведінки серед здобувачів освіти, ґрунтуючись на усвідомленні принципів сталого розвитку в навколишньому світі.

Еколого-краєзнавча робота відіграє провідну роль в досягненні учнівською молоддю взаємозв'язків між природою, населенням та господарством, пізнанні рідного краю, є запорукою вивчення та подальшого екологічно доцільного використання навколишнього середовища.

Значний внесок у розробку проблеми формування екологічної компетентності, як особистісної якості, внесли науковці, з-поміж яких: І. Андрусенко, Т. Байбара, І. Бех, Н. Бібік, Г. Білецька, І. Білявська, В. Бондар, В. Бровдій, В. Вербицький, О. Вознюк, М. Воронюк, Н. Коваль, І. Коновальчук,

О. Онопрієнко, О. Пометун, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, Л. Руденко, О. Савченко, А. Сидельковський, Г. Тарасенко та ін.

Основи виховання школярів засобами краєзнавства висвітлено у працях Т. Бондаренко, Г. Ващенко, І. Верби, С. Голіцина, Г. Гуменюк, В. Дехтяра, М. Зубалія, М. Костриці, М. Крачила, В. Лопатинської, В. Обозного, С. Оришко, О. Остапця, А. Панчук, І. Пруса, С. Русової, А. Самолюк, М. Соловей, О. Тімець, Т. Троценко, К. Ушинського, В. Федорченка та ін.

У психолого-педагогічній літературі поняття «екологічна компетентність молодших школярів» визначено як «ціннісне ставлення до природи, що ґрунтується на сукупності знань про правила, норми і принципи поведінки в природному середовищі та усвідомленні власної відповідальності за вплив на навколишнє середовище» [1, с. 70]

Вчена І. Андрусенко зазначає, що екологічна компетентність передбачає «усвідомлення основ екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадне використання природних ресурсів, розуміння важливості збереження природи для сталого розвитку суспільства» [2, с. 1].

Дослідниця О. Мороченець екологічну компетентність учнів поділяє на кілька рівнів, які «характеризують їхні знання, навички та усвідомлення екологічних проблем: рівень базового розуміння основних понять, пов'язаних з довкіллям, таких як природа, тварини, рослини; усвідомлення базових зв'язків, що існують між живими та неживими компонентами природи; рівень свідомого відношення до природи: розуміння важливості захисту довкілля та тварин; вміння ідентифікувати та розуміти прості екологічні проблеми, наприклад, забруднення сміттям або вирубка лісів; рівень взаємодії з природою: активна участь у природоохоронних заходах, дотримуючись принципів екологічно відповідальної поведінки; рівень усвідомлення глобальних екологічних питань: свідоме ставлення до власної відповідальності за довкілля та розуміння необхідності об'єднання зусиль для захисту природи на глобальному рівні» [1, с. 70].

О. Прокопенко та Т. Демидова переконані, що на формування екологічної компетентності учнів впливають «три взаємопов'язані складники:

- екологічні знання – дослідження учнями досвіду природоохоронної роботи (анкети, інтерв'ю, бесіди, випуск екологічних газет); оволодіння знаннями про екологічну обстановку в Україні (екскурсії, відеофільми); ознайомлення з інформацією про охорону рослин і тварин (екопрогулянки, екопоходи по околицях, зустрічі з екологами);

- екологічні переконання – через диспути, обговорення, дискусії, конференції, утвердження власної позиції у класі, за допомогою конкретних справ, пов'язаних з екологією, формується переконання в тому, що до природи треба ставитися відповідально, берегти все живе; розв'язувати екологічні проблеми можна тільки спільними зусиллями, на основі знань законів природи;

- екологічну діяльність, яка передбачає: природоохоронну діяльність (догляд за кімнатними рослинами, клумбами біля школи, конкретну трудову діяльність під час екодесантів – розчищення парків, скверів мікрорайону);

екологічну розвідку околиць, прокладання та оформлення екологічних стежок; пропагандистську діяльність (розповіді про природу рідного краю, проведення бесід із молодшими школярами про те, що конкретно і як треба охороняти в природі; складання пам'яток, екологічних анкет, газет, інформаційних листівок; ведення екологічного щоденника); ігрові форми діяльності (конкурси, турніри, конкурси-аукціони, науково-фантастичні проекти з охорони навколишнього середовища, турнір знавців природи, конкурс розповідей про рослини, тварини; вікторини, ігри-екскурсії)» [3].

Аналіз педагогічної літератури дозволив встановити, що екологічна компетентність полягає в усвідомленні молодшими школярами екологічного стану рідного краю, країни, планети Земля; розумінні причин і наслідків екологічних катастроф; знанні екологічних правил і законів; раціональному використанні природних ресурсів, охороні та збереженню навколишнього середовища.

Процес формування екологічної компетентності у здобувачів освіти включає: засвоєння природничих та екологічних понять, визнання цінності навколишнього середовища для людства, отримання радості від гармонійної єдності з природою, дотримання правил поведінки у природному довкіллі, активну участь у природоохоронній діяльності, раціональне природокористування та примноження багатств природи.

На нашу думку, процес формування екологічної компетентності учнів початкової школи спрямований на розширення та поглиблення екологічних знань, розвиток умінь аналізувати та порівнювати природу рідного краю, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, спостерігати за навколишнім середовищем міста чи села, навичок науково-дослідницької та проектної діяльності, вдосконалення пізнавальних здібностей та інтересів.

Краєзнавство – це захопливий процес вивчення своєї місцевості, її природи, історії, культури та людей. У школі цей напрямок має особливе значення, адже допомагає учням не тільки здобути знання, але й сформувати почуття патріотизму, любові до своєї землі та відповідальності за її майбутнє.

В українському педагогічному словнику, термін «краєзнавство шкільне» тлумачиться, як «освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позакласній роботі частини країни (області, району, міста тощо). Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагає розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмета, збагачує учнів знаннями про свій край і перспективу використання місцевих ресурсів. Краєзнавча робота учнів дає цінний матеріал для науки й народного господарства (розвідка корисних копалин, гідрологічні й фенологічні спостереження, визначення фунтів, рослинності тощо)» [4, с. 179]

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» краєзнавчий матеріал сприятиме вирішенню головних завдань природничої освітньої галузі: «вихованню любові та шанобливого ставлення до природи рідного краю,

України, планети Земля; формуванню екологічно й етично обґрунтованої поведінки у природі, залученню до участі у природоохоронних акціях; розвитку зацікавлення до пізнання природи, оволодінню способами навчально-пізнавальної діяльності, елементарними дослідницькими вміннями (через експерименти, спостереження); поступовому формуванню уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення початкових знань про природні об'єкти і явища, взаємозв'язки в системі «нежива природа – жива природа», про залежність людини від стану навколишнього середовища та її вплив на нього» [5, с. 23].

Наведемо приклади обов'язкових результатів навчання з програми природничої освітньої галузі, які містять краєзнавчий зміст: «розрізняє проблеми в навколишньому світі, пов'язані з діяльністю людини» [5, с. 25]; «розуміє проблему в навколишньому світі; розмірковує, що відомо про цю проблему, як її розв'язати» [5, с. 25]; «дбає про чистоту навколишнього світу, доглядає за рослинами і тваринами» [5, с. 26]; «пояснює необхідність збереження природних ресурсів і намагається це робити» [5, с. 27].

Дослідниці А. Немеш та М. Кузьма-Качур у підручниках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» виділили такі завдання краєзнавчого змісту: «Проведіть дослідження та з'ясуйте, звідки походить назва вашої вулиці»; «Дослідіть традиції весняних свят у вашому краї та за зразком зафіксуйте у зошиті»; «Назвіть визначні місця вашого краю»; «Дізнайтеся про відомих людей свого краю. Підготуйте повідомлення про одного з них»; «Яка пам'ятка природи розташована поблизу місця вашого проживання?»; «Що робите ви для збереження чистоти свого населеного пункту?»; «Які пам'ятки природи України ви відвідали?.. Яких правил поведінки потрібно дотримуватись, відвідуючи ці об'єкти?» [6, с. 92].

Вчені наголошують, що «захоплюючими і цікавими є завдання з екологічним змістом, які сприяють формуванню умінь та ціннісного ставлення до природи. Наприклад: «Разом з батьками та друзями влаштуйте невеличкий заповідний мінікуточок природи у своїй школі... За цим мінізаповідником слід постійно доглядати, дбати про нього...»; «Дослідіть джерела забруднення і очищення води в найближчому оточенні»; «Допоможіть розв'язати проблему забруднення повітря у своєму населеному пункті»; «Розробіть пропозиції щодо можливих заходів із захисту ґрунту на шкільному подвір'ї...»; «Запропонуйте свої способи, які допоможуть зберегти рослини і тварини» [6 с. 93].

Відома дослідниця І. Андрусенко зазначає, що «особливу педагогічну цінність для формування в учнів екологічних умінь має урок «Природа нашого краю», що дозволяє формувати знання про природне оточення, його користь для людини, виробляти вміння практичного характеру, що дозволить учням зробити реальний внесок в збереження природи своєї місцевості. Всю діяльність молодших школярів учитель орієнтує на моніторинг природи найближчого оточення: повітря, воду, ґрунти, енергетичні та біоресурси. У процесі навчальної діяльності, учні мають можливість вести короткочасні та довготривалі спостереження за станом навколишнього середовища, компонентів природного середовища, природних екологічних систем; за

змінами, що відбуваються в них, природними явищами, здійснювати позитивні зміни власними та колективними зусиллями, оцінювати стан навколишнього середовища. Вивчаючи природу рідного краю, учні знайомляться з рельєфом, корисними копалинами, водоймами, рослинним і тваринним світом, змінами ландшафтів під впливом природних причин і діяльності людини, охоронними територіями та об'єктами місцевості рідного краю» [2, с. 31-32].

Вчена переконана, що «вивченню найближчого природного оточення сприяють залучення додаткової літератури про рідний край, відвідування краєзнавчого музею, зустрічі з фахівцями тієї чи іншої галузі; проведення бесід, що дають перспективи оцінити ставлення до природи дорослих, роздуми учнів про заходи щодо поліпшення умов життя населення свого краю, збереженні природи» [2, с. 33].

Отже, використання краєзнавчих матеріалів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» не лише сприятиме пізнанню рідного краю, вивченню взаємозв'язків у природному довкіллі та формуванню правил раціонального природокористування, а й зробить процес вивчення природничої освітньої галузі цікавим і захопливим та допоможе учням краще зрозуміти себе, свою історію, культуру і місце у світі.

Використання елементів краєзнавства у вивченні природничої освітньої галузі унаочнює та доповнює зміст навчання, забезпечує поглиблене вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ», сприяє розвитку пізнавальних інтересів до вивчення найближчого природного довкілля, а також формує екологічну свідомість здобувачів освіти. Дослідження місцевої природи допомагає учням усвідомити взаємозв'язки в екосистемі, зрозуміти значення охорони довкілля та необхідність раціонального використання природних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мороченець О. Формування екологічної компетентності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації. 2024. № 102. С. 69-72.
2. Андрусенко І.В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» : методичні рекомендації [Електронне видання]. Київ : Педагогічна думка, 2020. 75 с.
3. Прокопенко О., Демидова Т. Екологічне виховання у процесі вивчення біології. *Рідна школа*. 2005. № 3. С. 72-75.
4. Український педагогічний словник /Семен Гончаренко; [гол. ред. С. Головка]. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
5. Типова освітня програма початкової освіти під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл І (1-2 класи). URL: <https://nus.org.ua/news/opublikovaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty/> (дата звернення: 17.09. 2025).
6. Немеш А.І., Кузьма-Качур М.І. Краєзнавчий підхід у формуванні екологічного мислення молодших школярів. *Наука майбутнього*. 2021. № 1 (7). С. 89-94.